SOVJETUNIONEN SOM FORSKNINGSOBJEKT

BJARNE NØRRETRANDERS

I løbet af det halve århundrede, som ligger mellem den 7. november 1917 og dagen idag, har den russiske revolution forvandlet sig til en yderst agtværdig foreteelse. Således går det alle vellykkede revolutioner i modsætning til de mislykkede. I vore dage vil det næppe volde vanskelighed at opnå enighed om, at bolsjevikkernes magtovertagelse og sovjetstyrets indførelse var det største og følgerigeste eksperiment af økonomisk og politisk karakter, som vi har set i vort århundrede. Halvtredsårsdagen er blevet fejret verden over af den simple grund, at eksperimentet forvandlede den primitive agrarstat til en industriel supermagt i løbet af en menneskealder. Succes af denne art fremkalder altid enig hyldest på en halvtredsårsdag, uanset hvad der ellers hviskes i krogene.

Der skal med nærværende artikel hverken ydes bidrag til hyldesten eller til skumlerierne. Hvor fristende det end kan være at forsøge en statusopgørelse over revolutionens følger for det sovjettiske samfund og nationernes indbyrdes forhold, vil vi i stedet koncentrere opmærksomheden om en anden udvikling, som blev sat i gang af den russiske revolution, nemlig forskningen af Sovjetunionen. Der er også på dette område sket ting i tidens løb, som nok kan vække til eftertanke. Der er for det første den kendsgerning, at sovjetforskningen har etableret sig som et mellemled eller et iagttagelsesinstrument mellem Sovjetunionen og verden udenfor. Heraf følger spørgsmålet, om iagttagelsesinstrumentet er velegnet og adækvat. Og endelig konfronteres vi med problemet om en afgrænsning mellem videnskab og politik.

Hvad det sidste spørgsmål angår, så bør man nok med det samme gribe om nælden og erkende, at der ikke kan være tale om nogen definitiv og uoverskridelig grænse mellem hvad der kan kaldes forskning og hvad der kan kaldes politik. Med dette forbehold tænkes der mindre på den trivielle iagttagelse, at samfundsvidenskaber ikke kan opnå de eksakte videnskabers grad af objektivitet – men snarere på det modsatte forhold, at selv den mest eksakte videnskab i en given sammenhæng kan blive indblandet i et dybtgående, gensidigt afhængighedsforhold til den praktiske politik, hvorved en grænsedragning bliver illusorisk. I den henseende har udforskningen af Sovjetunionen ikke været henvist til en mere kompromitterende rolle end den teoretiske fysik.

Den sidste påstand kan forekomme paradoksal, når det betænkes, at sovjetforskningen i kraft af sin oprindelse og motivering har udpræget karakter af anvendt videnskab. Den blev nødvendig, da man i årene efter revolutionen måtte konstatere et skæbnesvangert sammenbrud i det traditionelle iagttagelses- og erkendelssystem, hvilket vil sige udenrigstjenesten og dagspressen i landene udenfor Sovjetunionen. Udfra en sporadisk og utilstrækkelig viden om forholdene i det russiske samfund havde man mødt bolsjevikrevolutionen med en dobbelt fejlvurdering: på den ene side anså man det nye styre for at være dømt til snarlig undergang, og på den anden side nærede man – lidt ulogisk – en frygt for at dette styre skulle virke smittende på Vesteuropa. Denne fejlvurdering tvang til smertelige omvurderinger og improvisationer i de efterfølgende års politik.

Det forskningsmæssige behov, som således afdækkedes på et tidligt tidspunkt efter revolutionen, har fået sit umiddelbare udtryk i den udvikling, som *George F. Kennan* gennemgik fra diplomat til historiker. I udenrigstjenesten fulgte han gennem mange år og tydeligvis med stigende utilfredshed vilkårene for de politiske beslutninger og handlinger, ikke blot amerikanske, men vestlige overhovedet, og endte med at foretage en forskningsmæssig udredning af de indviklede tråde i det sovjettisk-amerikanske forhold under krigskommunismen, og med at foretrække rollen som historieprofessor. Også i denne egenskab har han udtrykt sine klare og til tider udslaggivende meninger om hvilken politik, der burde føres, – men udfra den forudsætning, at forskning kommer før politik, ikke omvendt.

Behovet for en erkendelsesmæssigt forsvarlig iagttagelse af Sovjetunionen blev et uafviseligt krav, da den anden verdenskrig etablerede Sovjetunionen som supermagt. Om ikke før, så var der i hvert fald nu ingen vej uden om forpligtelsen til at søge fast og sikker viden. Det var således igen en håndgribelig, politisk motivering, som lå bag det konjunkturbestemte opsving i udforskningen af sovjetanliggender gennem det sidste kvarte århundrede. Det er et forhold, man kan beklage. Men det bør dog nok først og fremmest konstateres med tilfredshed, at der faktisk er sket et forskningsmæssigt opsving uden at forskningen har måttet eller villet lade sig binde til at levere politisk dirigeret bestillingsarbejde. Snarere har der en overgang kunnet være grund til ængstelse for, om iagttagelsesinstrumentet ville være velegnet og adækvat som instrument betragtet.

Den største fare for udforskningen af Sovjetunionen under højkonjunkturen i de første efterkrigsår var i virkeligheden, at den var ved at blive betragtet som en selvstændig videnskab. Man begyndte at tale om »sovjetologi«. I de større lande, hvor erkendelsesbehovet følte stærkest, indstillede man sig på at fremskaffe sovjetspecialister i en vis fart. Ved amerikanske universiteter indrettede man – blandt de øvrige, såkaldte *area studies* – et relativt kortvarigt studium af sovjetanliggender, hvis indhold nærmest

var en buket af smagsprøver på russisk sprog, litteratur, historie, geografi, samfundsbeskrivelse og lignende. Når de studerende i løbet af nogle få år havde samlet denne buket sammen, fik de deres universitetsgrad og kunne gå ud i livet som sovjeteksperter, for eksempel i udenrigstjenesten og dagspressen.

Utvivlsomt har dette kortvarige og heterogene studium af »sovjetologi« udfyldt et behov i de første, kritiske overgangsår, hvor en række administrationsgrene og kommunikationscentrer havde brug for medarbejdere, som var præliminært uddannede til at kunne modtage en grundigere skoling inden for det arbejdsfelt, hvor de havnede. Men om nogen videnskabelig uddannelse var der ikke tale, efter som det ikke var muligt at definere »sovjetologi« som en selvstændig videnskab. Det viste sig da også hurtigt, at de udklækkede sovjetspecialister manglede kvalifikation som specialister på noget som helst område. De var ikke blevet lingvister eller historikere eller økonomer eller sociologer eller geografer gennem deres uddannelse, og de havde følgelig ikke nogen mulighed for at yde et selvstændigt og originalt bidrag til forskningen af Sovjetunionen.

Den areale uddannelse egnede sig med andre ord ikke til andet end en rekruttering af de diplomater og journalister, som i de foregående generationer havde været bærerne af det, der ovenfor blev kaldt det traditionelle iagttagelses- og erkendelsessystem. Og det var ikke tilstrækkeligt. Følgelig opgav man i slutningen af halvtredserne den hidtil anvendte formel – efter hvilken det blotte kendskab til russisk sprog havde været en slags hemmelig nøgle ind til det allerhelligste, hvor kun de særligt indviede kunne færdes – og indførte en ny formel, som består i kombination af en faguddannelse med anvendelse af denne på det sovjettiske område. Det drejer sig her om et kostbarere uddannelsesprogram, efter som færdiguddannede historikere, økonomer, sociologer og andre fagfolk forudsættes at få adgang til at lære russisk og sætte sig ind i sovjettiske forhold.

Det er den nye formel, som danner grundlaget for den amerikanske førerstilling i forskningen af Sovjetunionen. Af det specialiserede uddannelsessystem er fremgået en næsten uoverskuelig række af fundamentale studier over alle sider af Sovjetunionens eksistens, mange af dem som resultaterne af forskningsprojekter indenfor rammerne af et institutsystem. Det må imidlertid også i forbindelse med forskningsinstitutterne – fremfor alt de russiske institutter ved Columbia og Harvard – fastslås som en fundamental kendsgerning, at de ikke prætenderer at repræsentere en selvstændig videnskab, men blot vil være den institutionelle ramme om en række selvstændige forskeres arbejde på eget ansvar og på basis af deres individuelle, faglige ekspertise. Det eneste, som instituttet kræver, er at projekterne gennemføres.

Man kan indvende, at når der ikke eksisterer en videnskab som kan

kaldes sovjetologi, og når institutarbejdet alligevel må have en så løs karakter, som der er tale om, så ville det måske være rimeligere helt at stryge institutformen. Det vil dog nok være en forhastet slutning. Der er ingen tvivl om, at institutter af den karakter som her omtales – og som helt adskiller sig fra en udenrigstjenestes områdekontorer eller organer med opinionspåvirkning som opgave – byder på væsentlige faciliteter. Dels er der tale om administrative og bevillingsmæssige fordele uden hvilke mange projekter ville være dømt til lagring i en skrivebordsskuffe. Dels og navnlig er der tale om et arbejdsmiljø, som i høj grad fremmer kontakten mellem forskere af forskellig uddannelse og dermed etablerer grundlaget for tværvidenskabeligt samarbejde.

Vi er her nået til det punkt, hvor der begynder at være grundlag for at tale om en art »sovjetologi«. Forholdet er jo det, at en historiker, en geograf, en økonom, en sociolog eller en forsker af international politik meget vel kan sidde på sit faglige institut og drive betydningsfuld forskning over et sovjettisk emne – men at han ikke desto mindre før eller senere kommer til kort, hvis han står alene. Historikeren får brug for økonomisk ekspertise, økonomen kan på et vist tidspunkt ikke klare sig uden en idéhistorisk udredning af sovjetideologiens begreber om økonomien, og således kan man uden større ulejlighed blive ved med at pege på den ene tråd efter den anden, som binder forskningsgrenene uløseligt sammen i indbyrdes afhængighed. Det er udelukkende en smagssag, om man ønsker at benævne denne indbyrdes afhængighed med ordet »sovjetologi«.

Nu er den indbyrdes afhængighed mellem videnskabsgrene naturligvis ikke noget enestående netop for studiet af Sovjetunionen. Man kunne for den sags skyld konstatere noget tilsvarende selv for et så klassisk forskningsfelt som ægyptologien, hvor lingvistik, historieforskning, folkloristik og arkæologi er indbyrdes afhængige. Der må imidlertid nok erkendes at være visse specifikke problemer, som gør det tværvidenskabelige samarbejde særlig aktuelt, når det drejer sig om Sovjetunionen. Et af de vigtigste af disse problemer er den forpligtelse af prognostisk karakter, som er næsten uløselig forbundet med forskningen af Sovjetunionen, og som hænger sammen med at Sovjetunionen er et variabelt forskningsobjekt. Ægyptologen udsættes ikke for slige besværligheder.

Som allerede nævnt, var det behovet for en prognose, der i sin tid gav stødet til videnskabelig beskæftigelse med Sovjetunionen. Man ville vide noget om den, man havde med at gøre, for at kunne danne sig et skøn over, hvad man kunne vente sig. Dette er hvad man kunne kalde det vulgær-prognostiske krav fra den politiske planlægnings- og opinionsdannelses side overfor en anvendt videnskab. Vi skal siden se, at der fra tid til anden er blevet afgivet lige så vulgær-prognostiske svar i den anvendte videnskabs navn. Foreløbig er det imidlertid vigtigere at slå fast, at der også ud over

denne form for prognose indgår et prognotisk element i de dele af »sovjetologien«, som ikke direkte kan anses for at være anvendt videnskab, hvad enten det drejer sig om sociologiske analyser, vurderinger af økonomisk vækst, eller iagttagelser af sovjettisk adfærd i international politik.

Anerkendelsen af et prognostisk element kan måske udfra mange synspunkter forekomme betænkelig. Den ville utvivlsomt også være det, hvis den gik så vidt som til at overtage den historiske materialismes ortodokse ambitioner i retning af at kunne fastslå historiske lovmæssigheder. Denne tilbøjelighed – som er så karakteristisk for den sovjettiske teoridannelse – har imidlertid kun manifesteret sig yderst sjældent i »sovjetologien«. Men netop sovjetideologiens prognostiske postulater, for eksempel med hensyn til sovjetsamfundets fremtidige udvikling, tvinger forskerne af Sovjetunionen til at tage fremtidsperspektiverne med ind i deres analyser. Hertil kommer også, at de forsøg på at opstille modeller og at finde grundlag for generalisationer, som præger samfundsvidenskaberne, indeholder et prognostisk element.

Det er i denne forbindelse ikke uden interesse at erindre, at selv den historiske videnskab, som traditionelt giver afkald både på generalisationer og prognose, har vist stærk tilbøjelighed til at opgive dette forbehold i de tilfælde, hvor den anvendes på den sovjettiske historie. En af de mest inspirerende analyser af den russiske revolution forekommer i historikeren *Crane Brinton*'s sammenlignende og generaliserende studie over revolutionens anatomi, og i *George S. Pettee*'s studie over den revolutionære proces er der på tilsvarende måde foretaget en vellykket udvidelse af den traditionelle historieskrivnings grænser. At der her er tale om en livskraftig tendens fremgår af den kendsgerning, at de nævnte studier stammer helt tilbage fra tyverne og trediverne.

I betragtning af, at det allerede har været nødvendigt at nævne den sovjettiske teoridannelses indflydelse på forskningen af Sovjetunionen, er det nærliggende at omtale endnu et af de specifikke problemer, som i særlig grad gør det tværvidenskabelige samarbejde aktuelt, nemlig spørgsmålet om dokumentation, taget i videste forstand. Der tænkes her ikke på det trivielle problem af rent sproglig karakter, som igennem en menneskealder har bidraget til at gøre kyndigheden i russisk tilstrækkelig som optagelseskriterium for sovjetologernes eksklusive frimurerskab. Dette irrelevante problem er ved at være løst overalt i den vestlige verden. Problemet er ikke det russiske sprog, men den sovjettiske terminologi som udtryk for sovjetideologiens begrebsmæssigt dominerende indflydelse på praktisk taget alle aspekter af Sovjetunionens eksistens.

Under disse vilkår kan en bogstavelig overførelse af sovjettiske ytringer meget vel føre til uforsvarlige forskningsmæssige resultater. Som eksempel herpå kan henvises til fremstillinger af den sovjettiske udenrigspolitik, der

bygger så ensidigt på en rent tekstuel, næsten filologisk analyse af officielle ytringer, at forskningsresultatet må forekomme himmelråbende naivt, når det efterprøves på andre analytiske kriterier. Problemet består yderligere deri, at den politiske kommunikation i Sovjetunionen – selv hvor der er tale om afspejlinger af politiske uoverensstemmelser eller konflikter, eller varsler om politiske kursændringer – aldrig giver direkte udtryk for de konkrete intentioner, men så at sige pakker dem ind i vedtagne, ideologiske ytringsformer, eller måske ligefrem i symbolske handlinger af ceremoniel karakter.

Når man betænker den række af særlige forhold, både funktionelle, strukturelle og metodiske, som her er antydet i hovedtræk, kan det give anledning til undren, at man kun i meget begrænset udstrækning har beskæftiget sig med de principielle og teoretiske problemer i forbindelse med forskningen af Sovjetunionen. Det bør dog nævnes, at amerikaneren *Daniel Bell* for nogle år siden har foretaget en statusopgørelse over de teoridannelser, han mener at kunne identificere i »sovjetologien« (se *World Politics,* april 1958). Bell opstiller en liste på ti teorier, fordelt over fire hovedgrupper:

I. Karaktereologiske teorier, omfattende 1) den antropologiske (*Margaret Mead, Clyde Kluckhohn* med flere) og 2) den psykoanalytiske (*Nathan Leites*),

II. Sociologiske teorier, omfattende 3) teorien om det sociale system (*Alex Inkeles, Raymond A. Bauer*) og 4) teorien om idealtyper (*Barrington Moore, W. W. Rostow*),

III. Politiske teorier, omfattende 5) den marxistiske (*Isaac Deutscher*), 6) den neo-marxistiske (*Solomon Schwartz* med flere), 7) den totalitære (*Hannah Arendt, Bertram D. Wolfe*), 8) den kremlologiske (*Franz Borkenau, Boris Nikolaevsky*),

IV. Historiske teorier, omfattende 9) teorien om slaviske institutioner (*Bernard Pares, Edward Crankshaw, Werner Philipp*) og 10) den geopolitiske (*Nicholas Spykman, William Fox, Bedell Smith*).

At foretage en nærmere beskrivelse og analyse af disse teorier i den nærværende sammenhæng ville utvivlsomt være at spænde læserens tålmodighed ud over bristepunktet. Det er i høj grad et spørgsmål om individuel vurdering, hvor vidt man vil akceptere alle punkter i Bells katalog som veldefinerede teorier. Og det er yderligere et spørgsmål, om man vil akceptere de utvivlsomt veldefinerede teorier som relevante. Hertil kommer det endnu mere komplicerende forhold, at der indenfor de teoridannelser, som kan anses for relevante, forekommer forskningsresultater af åbenbart

absurd karakter, medens man omvendt vil finde særdeles fremragende og overbevisende studier indenfor åbenbart irrelevante teorier. Det skal forsøges at begrunde disse påstande ganske kort.

Den psykoanalytiske, de to marxistiske og den geopolitiske teori må betragtes som veldefinerede teorier hver på deres måde, men ingen af dem vil kunne anvendes som alment arbejdsredskab for hele »sovjetologiens« område, hvor meget de så end måtte kunne bidrage til at løse begrænsede opgaver. Dette forhindrer ikke, at Isaac Deutscher har præsteret en fremragende Trotskij-biografi. Den antropologiske teori er derimod utvivlsomt anvendelig over et meget bredt felt, men den har ført til så uantagelige resultater som de to britiske forskere *Geoffrey Gorer* og *John Rickman*'s påstand, at russiske mødres skik at svøbe deres spædbørn stramt har ført til en pendulsvingning mellem apati og eruption i den russiske nationalkarakter. Hvis teorierne er grå, så er »sovjetologien« til gengæld et overordentlig vildtvoksende træ.

Lad os hermed forlade det stramme svøb, som Bells ti teorier påtvinger os, og i stedet koncentrere opmærksomheden om de fire, mere rummelige hovedgrupper. Ved en umiddelbar betragtning må det forekomme ganske overbevisende, at der kan anvendes fire forskellige anskuelsesformer under tilnærmelsen til Sovjetunionen som forskningsobjekt. Det er en selvfølge, at der under alle omstændigheder må foretages en historisk undersøgelse af forudsætninger for et hvilket som helst studieemne. Yderligere vil det i praktisk taget alle situationer være nødvendigt at foretage en politisk analyse. Hertil kommer, at en koncentration af opmærksomheden om den sovjettiske samfundsudvikling og samfundsstruktur forudsætter en sociologisk tilnærmelse. Og endelig vil man i mange tilfælde – når sagen drejer sig om individets forhold til samfundet – kunne anlægge en karaktereologisk anskuelsesform.

Det er lige så klart, at de fire anskuelsesformer i utallige tilfælde vil gribe ind over hinandens områder, eller måske snarere være henvist til at komplettere hverandre. Der vil ikke kunne tales om eksklusive teorier, dårligt nok om teorier overhovedet, men snarere om anvendelsen af forskellige problemstillinger og undersøgelsesmetoder, alt efter karakteren af den stillede opgave. Ingen af dem er udsprunget af eller betingede af det specifikke forskningsobjekt, som udgør »sovjetologiens« felt. Snarere kan det hævdes, at de fire hovedgrupper er udtryk for de hovedaspekter, som forskningsgenstanden helt umiddelbart stiller os overfor. Dette forhindrer imidlertid ikke, at der netop for Sovjetunionens vedkommende er tale om visse specielle vilkår, som kan give anledning til udformningen af en speciel undersøgelsesteknik.

Det sidste kan synes at være mindst påkrævet, når det drejer sig om den historiske anskuelsesform. Her drejer det sig tilsyneladende principielt om

at skildre et afsluttet forløb gennem en kritisk undersøgelse af et relevant kildemateriale. Men som det fremgår af de to specielle, historiske teorier i Bells katalog – teorien om slaviske institutioner og den geopolitiske teori – så kan der meget vel dukke problemstillinger op, som kræver inddragelsen af andre undersøgelsesprincipper. De to specielle teorier har det til fælles, at de bagatelliserer sovjetideologiens betydning i Sovjetunionens udvikling, den ene ved til gengæld at lægge hovedvægten på traditionelle institutioner fra Ruslands fortid, den anden ved at fremhæve permanente geopolitiske forudsætninger som udslaggivende faktorer for Sovjetunionens adfærd.

Uden at ville tillægge de to teorier nogen almen anvendelighed, kan man nok konstatere, at de i visse tilfælde er adækvate. Det gælder for begges vedkommende navnlig i udenrigspolitikken. En sammenligning mellem vestlige diplomaters beskrivelse af deres arbejdsvilkår i Moskva fra henholdsvis det sekstende og det tyvende århundrede giver al mulig anledning til at anskue Moskvas udenrigstjeneste som en yderst kontinuerlig, traditionsbestemt institution. Og en iagttagelse af for eksempel Moskvas baltiske politik gennem skiftende epoker og systemer lader formode en ganske stærkt dominerende geopolitisk faktor. I begge tilfælde må man da, hvis formodningerne bekræftes gennem nærmere undersøgelse, konstatere en historisk konstans, uafhængig af ideologiske konjunkturer og indebærende et prognostisk element.

Vi har hermed overskredet grænsen fra historisk til politisk analyse. Tager man konsekvensen af de netop anførte eksempler, kan man meget vel forestille sig en historisk undersøgelse af den russisk-sovjettiske østersøpolitik, resulterende i erkendelsen af en overvejende geopolitisk bestemt konstans, kombineret med en række andre undersøgelser, herunder en militær-teknisk analyse af raketstrategiens konsekvenser for det baltiske område, og mundende ud i en politisk analyse med det formål at opstille en model af Sovjetunionens østersøpolitik og dermed en prognose af dens konkrete udformning under indflydelse af givne variabler. Det nævnte eksempel er foretrukket fremfor en lang række andre, fordi det indicerer den hypotetiske mulighed for at foretage en prognostisk undersøgelse af den sovjettiske Norden-politik.

Det bør understreges, at der i det netop anførte er tale om overgribninger fra den ene metode til den anden, men derimod ikke om udformningen af en speciel »sovjetologisk« metodik. Noget tilsvarende må fastholdes, når det drejer sig om den specielle politiske teori, som er anført i Bells katalog under den noksom bekendte betegnelse »kremlologi«. Dette fænomen, som vel mere end noget andet har virket suggestivt på den interesserede offentlighed og fremkaldt respektfulde formodninger om en art hemmelig sortekunst, består i virkeligheden slet og ret af kildekritik med

prognostisk formål. På grund af de tidligere omtalte dokumentationsforhold kan kildekritikken i mange tilfælde tage sig ret kompliceret ud, men det drejer sig dog aldrig om andet end en tydning af det størst mulige antal tilkendegivelser ved hjælp af sund fornuft.

Den vigtigste komplikation er ideologien. Selv de betydningsfuldeste – og ofte netop de betydningsfuldeste tilkendegivelser kan være hyllet i indtil flere lag ideologisk indpakning, og det vigtigste forarbejde under analysen består da i en begrebsanalyse. I denne virksomhed vil den sovjetologiske del af menneskeheden formentlig i fremtidige generationer kunne spares for mange kedsommelige arbejdsår gennem udnyttelse af elektronisk databehandling. Lenins og Stalins samlede værker egner sig bedst til registration ad denne smertefrie vej. Og den næstvigtigste komplikation er spørgsmålet om den rette tydning af ikke-tekstuelle tilkendegivelser, for eksempel personudskiftninger på vigtige og mindre vigtige og underordnede poster, eller ændringer i paradeopstillinger og ceremoniel presseomtale. Her kan man ofte gribes af tvivl om, hvad der er sund fornuft, og hvad der ikke er det.

Den kremlologiske teknik har sin meget betydelige begrænsning, selv om den ikke kan undværes. I mange tilfælde har den muliggjort korrekte prognoser – men i mange af disse tilfælde kan man til gengæld spørge, hvor vigtigt det var for den politiske analyse at sikre prognosen forud for den faktiske begivenhed, man kunne prognosticere. Hertil kommer yderligere, at teknikken indebærer en ikke ringe fejlmargin. Dette er så meget beklageligere, som netop den kremlologiske teknik hører til de hjælpemidler, som oftest spørges til råds udfra de motiver, som i det foregående blev kaldt vulgærprognostiske. Kremlologiens svar er ofte stærkt præget heraf og antager dermed karakter af en pseudo-videnskabelig attitude – hvilket i den løbende publicistik kan give sig udtryk deri, at man med stolthed henviser til »hvad vi forudsagde i sidste uge«, men undlader at gøre opmærksom på, hvad man tog fejl af for en måned siden, eller simpelthen ikke havde nogen anelse om.

Foruden den mere usikre side af »kremlologien« kan for en fuldstændigheds skyld anføres endnu et af de dubiøse midler til politisk prognose, nemlig det fænomen, man i mangel af en vedtagen betegnelse kunne kalde »åbenbaringen«. Hermed menes anvendelsen af ukontrollable og ikke alment tilgængelige oplysninger om forskningsobjektet. Det kan for eksempel dreje sig om politiske indiskretioner. Teksten til Khrustjevs hemmelige tale var en »åbenbaring«, indtil den blev kontrolleret på forskellige måder, derefter er den en normal kilde. »Åbenbaringer« kan med andre ord være rigtige åbenbaringer. Men indiskretioner kan vandre gennem mange led, før de når den forskningsmæssige udnyttelse, og de bliver naturligvis mindre værdifulde for hvert led. Desuden kan de – selv uden mellemled,

eller måske netop da – være fingerede indiskretioner, som skal påvirke analytikeren og hans publikum i en bestemt, ønsket retning.

En internationalt berømt sovjetolog havde en udpræget forkærlighed for at anvende »åbenbaringer«, der som regel syntes at være kanaliseret gennem en bestemt østeuropæisk hovedstad. Til repertoiret hørte meddelelsen om at Khrustjev – på et bestemt tidspunkt længe før hans faktiske fald – ville komme i meget store vanskeligheder, hvis han ikke kunne opvise remarkable resultater i form af vestlig imødekommenhed. En mere omfattende analyse tyder imidlertid ikke på, at netop denne problemstilling var afgørende for Khrustjevs magtstilling, men snarere på, at »åbenbaringen« var en fingeret indiskretion. Noget tilsvarende gjaldt den flere gange opdukkende »åbenbaring« om sovjetstyrets bestemte hensigt, at opgive kontrollen over Østtyskland på visse betingelser. Man behøver blot at forestille sig konsekvenserne af denne handling for at have lugtet lunten.

Vi har her beskæftiget os med tilfælde af politiske tolkninger, som indeholder en for stor fejlmargin på grund af en for snæver analyse. Dette leder over til den tredje anskuelsesform, taget i videste forstand, nemlig den sociologiske. Trods de banebrydende undersøgelser, som er foretaget af *Merle Fainsod, Raymond Bauer* og *Alex Inkeles* på specifikt sociologisk grundlag, må det nok indtil videre med beklagelse konstateres, at sådanne undersøgelser først med fuld virkning ville kunne sættes i værk en gang i fremtiden, når sovjetsamfundet måtte blive mere tilgængeligt for sociologiske undersøgelsesmetoder og sovjetforskningen selv i højere grad ville tage dem i anvendelse. Dette forhindrer imidlertid ikke, at forsøget på at analysere sovjetsamfundets struktur og udviklingstendenser med de tilgængelige midler kan supplere den politiske analyse på værdifuld måde.

Der tænkes her navnlig på det forhold, at »sovjetologien« dog med indsats fra den økonomiske ekspertise – som har et stadig rigeligere statistisk kildemateriale at øse af – kan foretage en kortlægning af industrialiseringens virkninger i sovjetsamfundet, for eksempel hvad angår forholdet mellem industriarbejdere og kollektivbønder, udviklingstendenser i sociale foranstaltninger, forholdet mellem forbrug og investeringer, og de generelle vilkår for relationerne mellem teknokrati og politisk ledelse. Det er indlysende, at de her nævnte aspekter – så langt som man kan konstatere noget objektivt om dem – må spille en overordentlig betydningsfuld rolle også for den politiske analyse som et vejledende korrektiv til den snævert politiske analyse, og i mange tilfælde måske som mere end det.

For så vidt som det drejer sig om prognose, vil der i denne forbindelse naturligvis være tale om relativt mere langfristede prognoser end de snævert politiske, men til gengæld kan de forventes at være mere sikre. I de tilfælde, hvor situationen tvinger til et valg mellem »politisk analyse« og »sociologisk analyse« er man utvivlsomt på sikrest grund ved at vælge det

sidste. I mange tilfælde forekommer det mere udbytterigt at rekonstruere en politisk beslutningsproces ved interpolation på grundlag af iagttagne samfundsmæssige betingelser, fremfor at udnytte mere eller mindre usikre, kremlologiske iagttagelser. På tilsvarende måde vil det også i mange tilfælde være sikrere at søge tvivlsspørgsmål – for eksempel om forholdet mellem »ideologisk motivering« og »opportunistisk motivering« – afgjort ved hjælp af en kommutationsprøve på grundlag af permanent iagttagne faktorer, end ved hjælp af en kremlologisk analyse af personlige magtforhold og lignende.

Der må dog også her tages et forbehold med hensyn til mere vidtgående, sociologiske generalisationer, som for eksempel den såkaldte »konvergensteori«, ifølge hvilken Sovjetunionens industrisamfund og de vestlige samfund i kraft af den teknologiske udvikling skulle nærme sig hinanden mere og mere i struktur og karakter. Denne tanke har vel mindre karakter af en teori, som kan danne grundlag for en sikker prognose, end af en inspirerende arbejdshypotese, hvis væsentlige funktion foreløbig må være at udfordre til efterprøvning. I en videre sammenhæng kan det hævdes, at »konvergensteorien« er et postulat, som udgør det uundværlige modstykke til Sovjetunionens officielle postulat om et kommende »kommunistisk samfundssystem«. På længere sigt vil det være den sociologiske analyses vigtigste opgave at konstatere og følge forholdet mellem de to postulerede prognoser.

Sluttelig er der den karaktereologiske anskuelsesform. Den vigtigste årsag til at kalde denne kategori frem er den sovjettiske påstand om, at sovjetsamfundet er i færd med at skabe en ny menneskетype, »sovjetmennesket«. Det mest vellykkede svar fra sovjetologisk side på dette postulat er utvivlsomt *Klaus Mehnert's* bog om sovjetmennesket. Den karaktereologiske analyse kan, som tidligere nævnt, føre sine udøvere ud i absurde generalisationer. Det er dog formentlig mere udøvernes skyld end analysens. Under alle omstændigheder er den nødvendig alene af den grund, at sovjetsamfundet stiller så totale krav til individet, som dets ideologi kræver det. Dette betyder, at individets stilling i samfunds- og kulturmønstret må søges belyst med alle til rådighed stående midler, således også ved inddragelse af sovjetlitteraturens og den sovjettiske kulturpolitiks tilkendegivelser.

Det har været hensigten med disse betragtninger at gøre opmærksom på de vilkår, som giver Sovjetunionen dens særlige karakter som forskningsobjekt. Den russiske revolution har igennem halvtreds år affødt en højst kompliceret samfundsdannelse, som på én gang indeholder ideologi og pragmatisme, statiske og dynamiske kræfter, individualistiske og kollektivistiske tendenser. Både for den rene erkendelses skyld og af hensyn til omverdenens nødvendige, praktiske orientering er denne sammensatte to-

talitet det naturlige mål for en totalitet af forskningsgrenes iagttagelse. I den forstand kan der tales om en »sovjetologi«. Når revolutionen fejres, kan der være al mulig grund til også at fejre den kendsgerning, at det tværvidenskabelige samarbejde om udforskning af Sovjetunionen har taget klar og bevidst form i det meste af verden. Undtagen forresten i Danmark.